

BALIK KIZ MASALINDA MITOLOJİK DEĞERLER AÇISINDAN KADIN FİĞÜRÜ

YRD. DOÇ. DR. ATIYE NAZLI*

Halk edebiyatının iki önemli türü masal ve mitoloji birçok alanımızda içiçe geçmiş olarak kendini göstermektedir. Bütün sözlü anlatmalarımızda Türk kültürünün izlerini görmekteyiz. Çalışmamızda ele alacağımız konu Prof. Dr. Saim Sakaoglu'nun *Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil* (1973, Ankara) adını taşıyan eserinde yer alan 'Balık Kız' masalında yer alan mitolojik özellikler üzerinedir. Bu masal Türk mitolojisinde önemli bir yeri olan dünyanın yaratılışından, yer-su kavramı olarak karşımıza çıkan koruyucu iyelerden "Su iyeleri" şeklindedir. Türk mitolojisinde yer alan koruyucu iyelerde kadın ve erkek cinsiyetinin olduğu görülmektedir. Ele alacağımız konu su iyelerinden "Su Ana- Su kızı-Su perisi" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Masalın derlendiği ilimiz Gümüşhane'dir. Prof. Sakaoglu'nun masal derlediği kaynak şahıs, Börek Türk (1893 doğumlu) Bayburt Çiçekli köyünde okuma yazması olmayan bir masal atasıdır. Bayburt coğrafi konum olarak denizden (Karadeniz) oldukça uzaktır. Ancak kaynak şahsın anlattığı 'Balık Kız' masalında Türk mitolojisinin izlerini taşıması oldukça anlamlıdır.

* Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

Masal türü üzerine yapılan çalışmalar XIX. yüzyılda başlamasına karşın, masalın kültürler üzerinde etkisi, ait olduğu milletin değerlerini yaşatması ve binlerce yıl öncesi yaşanan inançları taşıması açısından oldukça önemlidir.

Çalışmamıza temel oluşturan bu masal, Türk mitolojisinde kadın figüründen hareketle incelenmeye çalışılacak ve örneklerle açıklanacaktır.

Giriş

Masal türü üzerine yapılan çalışmalar XIX. yüzyılda başlamasına karşın, masalın kültürler üzerinde etkisi, ait olduğu milletin değerlerini yaşatması ve binlerce yıl öncesi yaşanan inançları taşıması açısından oldukça önemlidir.

Halk edebiyatı araştırmacıları tarafından yapılan masal tanımları birbirinden farklılık göstermektedir. Batılı ve Türk araştırmacıların tanımları şöyledir:

“Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür. (Sakaoğlu 1999: 2)

“Bilinmeyen bir zamanda; kahramanlarının belirli kişi veya zümre adları vermeden geneli kapsayan (iyilerin dünya güzeli olması, kötülerin kambur veya köse olması), olağanüstü varlıkların bulunduğu, kendi içinde bir mantık sistemi olan nesirle söylenmiş, teması sistematığı olan bir anlatı türü olarak tanımlanmaktadır.” (Boratav 1958;2007: 14-15).

Tanımlarda en belirgin özellik; olağanüstülüktür. Bu olağanüstülük kanaatimize göre insanoğlunun zamanın içinde zamanda yaşamış olabilecekleri veya inandıkları doğrularıdır.

Batılı araştırmacıların, psikolojik ve antropolojik açıdan masaltanımları şöyledir:

“Masal, şimdi ile keşfedilmemiş gelecek arasında konumlandırılmıştır.” (Richter 1945; Erem 1991: 14)

“Masallar, kolektif bilinç dışı psişik süreçlerinin saf ve basit ifadesidir.” (Franz 1973:1).

Masal, insanoğlunun günlük hayatta karşılaştığı olayların abartılı ve olağanüstü bir şekilde, simgesel anlamlı kelimelerle süsleyerek gelecek kuşaklara

öğüt vermeyi amaçlayarak aktarılan sözlü anlatım türüdür.

Masal tanımının dışında mitoloji kavramını en basit anlamda, insanoğlunun anlamını kavrayamadığı olaylar için mistik anlamlar kazandırarak, inanma temeline dayalı olaylar bütünüdür. Bu alanda çalışma yapan uzmanlar mitolojiyi şu şekilde tanımlamışlardır.

Mitoloji; Yunancadaki “Mythos” ile “Logos” kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiştir. “Mythos, söylenen veya duyulan söz, masal, öykü, efsane anlamlarını taşımaktadır. “Logos” gerçeğin insan gözüyle görülmesi, doğruların keşfi, bilme giden yol olarak ifade edilmektedir. Mit, daha çok doğa ve doğaüstü varlıkların yaratılışını konu alır. Yani, bir anlamda mit, yaratılışın öyküsüdür. Yaratılış ve doğa içindeki mücadele ve insanlığın kazandığı deneyimler olarak görülmektedir. Mitlerde genelde doğaüstü varlıklar veya tanrılar görevlendirilmektedir.” (Çaycı 2012: 4-5)

Mitoloji, insanoğlunun çevresinde gördüğü, korktuğu veya anlamlandırmadığı olaylar için, ortaya koyduğu, inandığı ve kendisini güvende hissettirmesine yol açan söylenceler ve inanmalar bütünüdür, şeklinde de tanımlayabiliriz.

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu, masal ve mitoloji bağı, “Halk masalları metinlerindeki birçok çeşitlemeyi açıklamak için Ortodoks halkbilimi uzmanları tarafından kabul edilen sözlü geçişme yerine Jung, bilinçaltı ruhta var olan benzer mit ve mit öğelerini tekrar tekrar üreten öğelerden söz etmektedir. Bu mitolojik bileşenlere “motifler”, “yavru imgeler” ya da “ilk örnekler” adını verir. Buna göre ilkel insan mitleri uydurmaz. Ön bilinç-ruh gücünün açığa çıkarttıkları olarak yaşar ve modern insan bunları “aslın canlanması” şeklinde tekrar tekrar yaşamaktadır. Bunlar genellikle bir bütün halinde olmayıp, mitsel parçacıklar şeklini alırlar.” şeklinde açıklamaktadır. (Çobanoğlu (?): 41)

Çobanoğlu ayrıca W. J. Gruffydd’in mitlerin çeşitli aşamalardan geçerek zaman içinde masala dönüşeceği görüşlerine yer vermiştir.

Mitoloji, insanoğlunun çevresinde gördüğü, korktuğu veya anlamlandırmadığı olaylar için, ortaya koyduğu, inandığı ve kendisini güvende hissettirmesine yol açan söylenceler ve inanmalar bütünüdür, şeklinde de tanımlayabiliriz.

“Türklerde ana diye çağrılan mabutlar daima esirgeyen ve yargılayan tanrılardır. Ata diye sanılan ilahlar, ekseriyetle çarpan ve korkutan tanrılardır. Bundan dolayı Şamanların hâmî ruhları kadındır ve âyin esnasında kadın elbiseleri giymelerinin sebebi de bu olsa gerektir.”

- “1. aşamada mitoloji durumundadırlar,
2. aşamada mitoloji tarihe dönüşür,
3. aşamada mitolojik tarih, folklorla dönüşür,
4. aşamada folklor, edebi masalların ortaya çıkışında kullanılır.” (Çobanoğlu (?): 47)

Bu bilgiler doğrultusunda başlangıçta mitoloji olan inanmalar zamanla masallaşmaktadırlar veya masalların içerisinde simgesel unsurlar olarak yaşamını devam ettirmektedirler.

Türk masallarını anlatan kaynak şahıslarımızın genellikle kadın olmaları (masal anaları) mitolojinin yaşatılmasını masallar aracılığı sağlaması kanaatimize göre tesadüf olmamalıdır.

Bu konuda Nurettin Gülaçtı'nın, makalesinde, “Kadın, yaşayan bir toplumun, bir milletin temel öğelerinden birisidir. Erkeği ve çocuklarıyla beraber, o toplumun içinde binlerce yıl geriden gelen bir yaşamın “Tarih’ini aktarır” ve “Geleceğe” de o taşır.” açıklamasını yapmaktadır. (Gülaçtı 2012: 79)

Masal-mitoloji-kadın, kadın-mitoloji-masal, mitoloji-kadın-masal üçlemeleri ele alacağımız çalışmamız için önemli bir sıralamadır. Makalemize temel olan Balık Kız masalı, mitolojik özellikleri, su iyesinin kadın olması ve Türk kültüründe kadına verilen değer farklı bir bakış açısıyla yansıtmaktadır.

Yusuf Ziya Yörükân, eserinde Yer, Gök Tanrıları bölümünde yer verdiği bilgilerde, Tanrı Ülgen'den, adının kaynağından söz ettikten sonra insanlara iyilik eden ve onların yolunu şaşırtmaya çalışan kötü ilahlar hakkında bilgi vermektedir. Yörükân ayrıca Türklerde “ana” kavramını aynı zamanda “kadın”ının önemini de şu bilgilerle açıklamaktadır.

“Türklerde ana diye çağrılan mabutlar daima esirgeyen ve yargılayan tanrılardır. Ata diye sanılan ilahlar, ekseriyetle çarpan ve korkutan tanrılardır.

Bundan dolayı Şamanların hâmi ruhları kadındır ve âyin esnasında kadın elbiseleri giymelerinin sebebi de bu olsa gerektir.” (Yörükân 2006: 58)

Türk mitoloji incelendiğinde hem ataerkil hem de anaerkil bir yapının olduğu Şamanist dönemde koruyucu ruhların erkek ve kadın oldukları görülmektedir. Dünyanın yaratılışında önce sadece su vardır, Ülgen, Akana’dan aldığı bilgilerden sonra yeri meydana getirmiştir. Yer-su kavramı hakkında Abdülkadir İnan’ın görüşleri şöyledir.

“Türk, dünya yaratılışı mitolojisine göre kâinat yaratılmadan evvel, âlem, tâlay yâni denizden ibaret idi. Bu âlemde yalnız Kayra Han Ülgen ata vardı. Ülgen ata yalnızlıktan usanmıştı. “Ne yapayım? Ne yaratayım” diye düşünüyordu. “Önünde ne varsa tut!” ilhamı doğdu. O vakit denizde “Akine” yani beyaz anne görüldü: -“ittim-bitti!” = yarattım oldu!”de dedi kayboldu.” (İnan 1998: 274)

Türk mitolojisinde dünyanın yaratılışında “Akine” kadın figürü başlangıç olarak kabul edilmektedir.

Deniz Karakurt’un“Türk Söylence Sözlüğü’nde, Türk su iyisi (koruyucu ruh) hakkında verilen bilgiler çalışmamıza ışık tutmaktadır.

AK ANA: *Deniz Tanrıça*, Deniz İlahesi. Henüz hiçbir şey yaratılmamışken ve yalnızca uçsuz bucaksız bir su varken, sonsuz suların çıkarak, Tanrı Ülgen’e yaratma ilhamını vererek sulara tekrar dalmıştır. Işıktan (cisimsel olmayan) bir bedeni vardır. Başında gücü simgeleyen ve taca benzeyen zarif boynuzları bulunur. Alt kısmında denizkızı gibi çok uzun bir balık kuyruğu bulunur. (Karakurt 2011: 15)

Ögel, Türk Mitolojisi I’de verdiği bilgilerde “Vertbitskiy’in derlediği Altay Yaratılış Destanı’nda da dünya ile beraber üç balık yaratılmış ve dünya -kendisine destek olsun diye- bu büyük balıkların üzerine konulmuştur. Balıklardan ortada olanın başı kuzeydedir ve bu balık, başını kımlıdattığında tufanlar olur, sular taşar.” ifadelerine yer vermektedir. (Ögel 1998:433-434). Çalışma konusu farklı olmakla birlikte Doç. Dr. Akman’ın makalesinde yer alan balık ve balığın yaşadığı su ile ilgili verdiği bilgiler şöyledir: “...depremin oluşuyla ilgili bir inançtır. Bu inanca göre, halk muhayyilesinde dünya, bir sarı öküzün boynuzları üzerinde durmaktadır. Sarı okuz herhangi bir sebepten dolayı hareket ettiği zaman dünya sallanır, depremler vücuda gelir. Bu öküz bir tasın üzerinde, tas bir **balığın** sırtında, **balık** suda, **su** da havadadır.” (Akman 2012: 2)

Dünyanın düzeni ile ilgili Türk mitolojisinde yer alan inanma da geçen

Bu kutsiyetin devamında yer alan halk inanmaları ve uygulamaları da şekillendirmiştir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Eişe-Fatma ana olarak şekil değiştiren ve Şamanist inancın koruyucu iyelerinden en önemlisi hiç kuşkusuz Türk mitolojisindeki kadın iyelerinden biri olan "Umay"dır.

balık, gizli kalmış bir inanmanın temelini veya bugün bilemediğimiz ama bilinmeyen zamanda var olduğunu masalarda yer vererek sembolleştirdiğimiz açıklamalarla yaşamını devam ettirmektedir.

İnan ve Ögel'de yer alan dünyanın yaratılışı mitinde yer alan su-kadın-balık kavramları önemli semboller şeklinde hemen hemen bütün halk edebiyatı türlerinde göreceğimiz kavramlardır.

Julian Baldick'ın Hayvan ve Şaman' adlı eserinde balık ile ilgili bilgileri, Türk mitolojisi açısından önemini çeşitli konular içerisinde yer vermektedir. "Hun mitinde; bir adam iki boynuzlu koca bir balık görür ve karısı da bu balığı kendisine olağanüstü ışıklar sunan vahanedan kuracak bir oğlan doğuracağını haber veren bir adama dönüşmüş olarak görür" (Baldick 2000; Şahin 2011: 34)

Ayrıca Baldick çeşitli Şamanlarda görülen özelliklerden söz ederken, Şamanların kuş ve balıkların ruhlarından oluşan bir ordusunun olduğunu ve bu ordunun hem havayı hem de suyu koruduğunu belirtmiştir. (Baldick2000; Şahin 2011: 163)

Tarihi ve halk edebiyatı türlerinden destanı ve diğer türlerini incelediğimizde farklı kültürlerde kadınların toplumsal rollerinin çok farklı olduğu görülmektedir. Ataerkil toplumlarda kadın ikinci planda yer alırken, anaerkil toplumlarda onun tanrılaşırıldığı görülmektedir. Geçmiş medeniyetlerin izleri incelendiğinde Ana Tanrıça kültürünün, insanın psikolojik ve toplumsal gelişiminin ilk basamaklarına yerleştirilmektedir. (Gülaçtı 2012: 76)

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki süreçte kadının toplumda yönetici, etkin ve saygı duyulan bir fert olmasının nedenini, yaratılış mitlerinde var olan kutsiyetinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu kutsiyetin devamında yer alan halk inanmaları ve uygulamaları da şekillendirmiştir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte

Eişe-Fatma ana olarak şekil değiştiren ve Şamanist inancın koruyucu iyelerinden en önemlisi hiç kuşkusuz Türk mitolojisindeki kadın iyelerinden biri olan “Umay”dır.

İnan, bir başka çalışmasında Gök Türklerin “ıduk yer sub” (mukaddes yer-su) ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhlar hem de vatan idi. ... (Türk tengrisıduk yer-subı anca etmiş). Vatanın korunmasında yer-su ruhlarının rolü Tonyukuk yazıtında pek açık ifade edilmiştir. Gök Türk vatanına saldıran düşmanlar, tanrı Umay ve yer-su ruhlarının yardımıyla gafil avlanarak basılmışlardır. (İnan 2000: 48) Aynı eserinde İnan, koruyucu iyeleri çeşitli başlıklar altında incelemiştir. “Şamanistlere göre bütün dünya ruhlarla doludur.” Dağlar, göller, ırmaklar (“yer-su”) hep canlı nesnelere. Sütgöl ırmak ve gölleri Şamanistler için coğrafi isimler değil, fakat konuşan, duyan evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklardır.” (İnan 2000: 50-51).

Türk mitolojisinde yer şekillerinin koruyucusu olarak karşımıza çıkan kadın figürleri sadece bir varlığın ruhu değil aynı zamanda, İnan’ın ifadesine göre kadın, gelecekte haber veren, kehanetleri tutan varlıklardır. Aynı zamanda koruyucu iyeler, Ülgen’in âleminde kuvvetli ilahelerdir. Ancak Erlik Hanın kuvvetli ilaheleri yoktur. İnan, ve Ögel’in eserlerinin ilgili bölümlerinde Türk milletinin bilinmeyen dönemlerinde koruyucu iyelerden özellikle su iyeleri hakkında daha geniş bilgiler yer almaktadır.

Türk kültürünün her döneminde Türk kadının önemli bir yer olduğu görülmektedir. Destan, masal ve diğer halk edebiyatı türlerinde görülen bu özellik halk inanmalarında da ayrı bir özellik taşımaktadır.

Sonrasında Oğuz destanın iki eşi de ilahe şeklinde tasvir edilmektedir. İkinci eşi suyun ortasında bulunan ağaç içinde görülmektedir. Yine Oğuz destanındaki Kıpçak’ı annesi, nehir ortasında bulunan bir adacık içinde, bir ağaç kovuğunda doğurur, Uygurların yaratılış efsanesinde de Uygurların atası olan beş prens, iki nehir kavşağının ortasında bulunan bir adacıktaki kayın ağacından doğarlar.

Prof. Dr. Ali Yakıcı ve Asuman Güneş’in çalışmalarında yer alan, masal-su-kadın üçlemesinde belirlenen masallardan 11’inin ana kahramanın kadın, diğer 11 masalda kadınlar yardımcı kahramandır ve önemli görevleri bulunmaktadır. Bumasalarda kadınların su ile bağları üzerinde durulmaktadır. (Güneş-Yakıcı (?): 229)

Türk anlatma türlerinden destanlar incelediğinde de kadın tiplerinin olduğu

Alp (aktör, kahraman) kadın tipi: Alp tipi kadın, savaşçı, mücadeleci, korkusuz ve vatanseverdir. Bu kadınlar tabiat güçlerine ve diğerdüşmanlarla yapılan mücadelede gösterdikleri kahramanlıkları yansıtan örnek kadın tipidir. Göçebe hayatın olması gereken kadın savaşçı tipidir. Bilge (sembol) kadın tipi: Kadın bilgeliğin, namusun, erdem ve hünerin ayrıca uyanık, bilge kişiliği ile hikmetli sözleri söyleyen, akıllıca planlar yapan, elinde kılıç, at üstünde savaştan kadındır.

ve her bir kadının sembolize ettiği olayla kendini göstermektedir. Bu konuda çalışma yapan Bars'ın destanlardaki kadın tipleri aşağıdaki gibidir.

1. **Alp (aktör, kahraman) kadın tipi:** Alp tipi kadın, savaşçı, mücadeleci, korkusuz ve vatanseverdir. Bu kadınlar tabiat güçlerine ve diğerdüşmanlarla yapılan mücadelede gösterdikleri kahramanlıkları yansıtan örnek kadın tipidir. Göçebe hayatın olması gereken kadın savaşçı tipidir.

2. **Bilge (sembol) kadın tipi:** Kadın bilgeliğin, namusun, erdem ve hünerin ayrıca uyanık, bilge kişiliği ile hikmetli sözleri söyleyen, akıllıca planlar yapan, elinde kılıç, at üstünde savaştan kadındır.

3. **Eş (sevgili) ve anne kadın tipi:** İdeal eş olma, erkek çocuk annesi olma, eşi ile birlikte sıkıntılıların üstesinden gelen, ülke yönetiminde etkin bir rol oynayan, Alp tipinden farklı olarak destanda geri planda bulunan kadın tipidir.

4. **Yardımcı (haberci) kadın tipi:** Destanlarda alplar, yaşlı ve bazen de düşman kızlarından bilgi alır. Kahramanlar, onların yardımıyla düşmanlarını yenerler.

5. **Düşman kadın tipi:** Kahramanlık destanlarında masalarda yer alan büyücü kadınlar, düşmanlar için çalışırlar. (Bars 2014: 138)

Mitolojinin alt başlıklarından birisi olarak kabul edeceğimiz, halk inançlarında da yine su-kadın ikilemesi görülmektedir.

“Türkmenistan’da, çocuğu olmayan kadın, çocuğunun olması için, yeni yapılan köprüden geçmelidir. Türkmenistan’daki bu uygulama eski

Türk dini Gök tanrı inanç sistemindeki su kültü ile ilgilidir. Buna göre; kutsal kabul edilen su, hamile kalamayan kadına su iyisi vasıtasıyla yardımcı olacaktır. Türk efsanelerinde elmalı dereler, coşkun akan sular bebek istemi ile dua edilen yerler olarak geçmektedir. Türkiye’de akarsu ve köprü ile ilgili birçok dinî uygulama vardır. Büyü yapılan muskalar ile bozulması istenilen muskalar, köprüden akarsuya atılır. Gelin, güvey evine gitmeden evvel köprüden geçerler.” (Kalafat 2000: 37)

Yukarıda birçok örneğini verdiğimiz bilgiler, su-kadın, su-balık, su-kadın-balık üçlemesi şeklinde Türk mitolojisindeki önemi üzerine açıklamalardır. Yine Türk dünyasında yer alan bir destan ve halk hikâyesinde yer alan “su-balık” kavramları da şöyledir:

“Balık, mitolojideki konumuyla yer-su unsurlarındandır. Ruhlar, buralarda yaşayan hayvanların karınlarında saklanırlar. Balık, Er Töştik Destanı ve Seyfülmlük Hikâyesinde sulara saklanan ruhlarınmekânıdır.” (Duran 2012: 122)

Asıl konumuz olan Anadolu Türk masallarında ye alan “Balık Kız” masalında yukarıda verilen bilgiler ışığında incelediğimizde derlenen masalımızın içerisinde binlerce yıl öncesine dayanan “yer-su-kadın” üçlemesinin nasıl yer edildiğini örnekleriyle vermeye çalışacağız.

Balık Kız Masalı

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nun 1973 yılında *Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil* , (Ankara) adlı çalışmasının s. 383-390’da yer almaktadır. Wolfram Eberhard –Pertev Naili Boratav Kataloğunda 86, AnttiAarne - Stith Thompson Kataloğunda 402-513’te yer almaktadır. Türk mitolojisinde yer alan yer-su kavramı içinde bulunan su, deniz, okyanus ve suda yaşayan su iyelerini konu alan bu masalın özetini ve konumuzla olan ilgili yerleri aşağıda verilecektir.

Bir adam varmış ve bu adam balıkçılıkla uğraşmış, karısı da balık yemekten ve balığı görmekten bıkmış. Bir süre sonra kocası ölmüş. Küçük yaşta olan çocukları büyüdüğünde birçok iş yapmış ancak hepsinde başarısız olmuş. Annesinden babasının ne iş yaptığını zorla öğrenmiş. Sonra babasının olta vb. aletlerini almış ve balık tutmaya deniz kenarına gitmiş, oltasına büyük bir balık gelmiş, tuttuğu diğer balıkları satmaya götürmüş ancak ilk tuttuğu büyük balığı eve annesine getirmiş. Annesinden bu balığı pişirmesini istemiş, annesi balık yemeyi sevmediği için balığı eve bırakmış ve gezmeye gitmiş. Eve geldiğinde her yerin

temizlendiğini ve yemeklerin pişirildiğini görmüş. Ertesi gün yine oğlan balık tutmaya gitmiş ve annesi de bir yere saklanmış ve evinde olan değişikliği kimin yaptığını görmek istemiş. Balık silkinmiş ve çok güzel bir kız olmuş, kadın **balık kızla** konuşup anlaşmış. Kadın oğluna evlenme vaktinin geldiğini söyleyerek **balık kızla** evlendirmiş.

Bir gün, padişah onların evinin yakınlarından geçerken, **balık kızı** görmüş ve ona aşık olmuş. Lalasına o kızı getirmesi söylemiş ve eğer evli ise kocasının kellesini vurdurması bildirmiş. Lalasına bunun doğru olmadığını ve kocası varsa ona yapılması zor bir iş verilmesi böylece kızın kocasını öldürmenin daha doğru olacağını söylemiş. **Balık kızın** kocasını çağırtmışlar ve ondan üç defa yapılması mümkün olmayan işleri istemişler. Adam **balık kızın** (karısının) sayesinde üç işin de üstesinden gelmiş ve en sonunda denizden gelen bir canlı ile padişah öldürülmüş, masalımız tamamlanmıştır.

Çalışmamızda konu olan denizden gelen kız ve padişahın **balık kızın** kocasından isteklerinin deniz sayesinde ulaşması da Türk mitolojisinde yer alan birçok kavramla benzerlik göstermektedir.

Balık Kız masalının Türk mitolojisini yansıttığını ilgili yerlerin karşılaştırması şöyledir:

Balıkçı'nın olması ve öldüğünde oğlunun birçok iste başarısız olması; kanaatimize göre ataerkil toplum geleneğimizin yansımasıdır. Dede Korkut Hikâyelerinde de geçen "Oğul atadan görür sofraya çekmeyi.." ifadesi, her iş ve olayda geçmişimizin izleri olmazsa başarılı olamayız, sonucu beraberinde getirmektedir.

Baba mesleği olan balıkçılığa başlayan delikanlı; ilk günün sifhahında büyük bir balık yakalar ve bu balığı evine getirir. Anlatıcıdan kaynaklandığını düşündüğümüz, balıkçılık yapmaya giden delikanlının sözleri veya duaları masalda şu ifadelerle yer almaktadır. "Allahın izniyle, babamın işini yaparsam benim de işim rastgidecek.Siftaki rızkımdır, bir yere satmam." İlk tuttuğu balığı satmaması, bugün de yaşayan bir gelenektir, esnaflar günün ilk sifhahını ya yere atarlar ya da iş yerinin bir köşesinde ilk sifhah olarak saklamaktadırlar.

Masalımızın mitolojik özellikleri; ilk tuttuğu balık oldukça büyüktür ve eve getirdiği bu balık, pişirilmekten annesinin balık sevmemesi sayesinde kurtulmuş ve çok güzel bir kız olmuş, delikanlı ve annesinin yaşadığı evi, temizlemiş, farklı yemekler yapmıştır.

Denizden gelen **balık kız** için;

Anadolu'da yer-su kültürünün devamı ile ilgili olarak Ali Rıza Yalğın'ın Cenupta Türkmen Oymakları adlı eserinde yer alan şu bilgiler konumuzla doğrudan ilgilidir.

Yalğın'ın Zamantı çayı ile ilgili verilen inanmalar şöyledir: "Bu çay çok tekin değildir, onun sahibi vardır. Sahibi sarı saçlı, gök gözlü bir kızdır. Bu kız her sene bir kurban ister. Zamantı bir delikanlı alı ve kıza vermiş. Geçen yıl yirmibeş yaşında sağlam bir yiğidi (Ali) bu kız yedi. Bu çay yılda dört beş gün, gece vakti altın akıtır, ama geceyi bilmek gerekir. Bu çayın taşıdığı zaman belli olmaz, birdenbire taşar, birçok hayvan insan alır ve boğar. Bu çayın sahibi 'Sarı saçlı gök gözlü kız' sene de bir gün baharda çay kenarında bir taşa çıkıp saçlarını tararmış, onun saçından bir tel bir adamın eline geçmiş olsa o adamı kurşun delmez, bucağın kesmezmiş derler." (Yalğın 1993: 49-50)

Bir diğer araştırmamız Pertev Naili Boratav'ın verdiği bu konuda vermiş olduğu bilgiler şöyledir.

Halk inanışlarında deniz vegöllerde yaşayan Sirenler adını taşıyan deniz kızlarının olduğu varlıklar bulunmaktadır. Artvin'deki Kara Göl'de, çevre sızlaşmışta gölden çıkıp saçlarını tarayan kızların yaşadığı inanılır. Aynı yöredeki diğer bazı göllere de "Kız Gölü" denir çünkü bir zamanlar içlerinde kızlar kurban edilmiş. Akdeniz kıyısında Sirenlerle ilgili olarak, fok balığı derisi soyulan ve güzelliği ile parlayan bir kıza dönüşen bu "Sirenlerden" (Deniz kızı) biriyle evlenen Fethiyeli bir balıkçının düğünü verilebilir; veya Muğla yöresinde Döğüşbelen'de bir çiftçinin bir deniz kızını saç lülelerini keserek yakalamayı başardığı anlatılır. Bu öyküler gerçekten yaşanmış gibi anlatılır; "Sirenlerin" bir gün geldikleri yere dönecekleri iddia edilir. (Boratav 2012: 59) Boratav'ın çalışmasında su-iyesi şeklinde değil, Deniz Cinleri olarak adlandırılmaktadır ve Deniz kızlarına "Sirenler" adı verilmektedir.

Kırım Türk inanmalarında yer alan yer-su ilahları ile ilgili verilen bilgiler **Balık Kız** masalında yer alan tanımlar için oldukça önemlidir.

Su Anası, Tatarlar arasında onun **Su Babası**'nın ya da **Su İyesi**'nin karısı olduğu söylenir. **Su Babası** ve **Su İyesi**'nden farklı olarak **Su Anası** su kenarına çıkmayı çok severmiş. Bu yüzdende onun hakkında daha çok hikâye yaratılmıştır. **Su İyesi**'nin dış görünümü de ilginçtir: Kadın kılığında, uzun kara (bazen sarı)

saçları neredeyse yere değmekte, göğüsleri iri, gözleri kaşsız, siyah ve pörtlektir. Teni kızılımsı renktedir. Genelde insanlara su kenarında, iskelede, saçlarını altın tarağı ile taradığı zaman “gözükür” ve aniden gelen insanlardan korkup kendini suya atmış. Bu arada altın (gümüş) tarağını da su kenarında unuttur, ancak onu çalan insanları da asla rahat bırakmamış. (Çetin 2007: 27)

Tatar inancında, su altında yaşayan bir başka iye de **Su Kızı**’dır ve çok güzel olduğu söylenir. (Çetin 2007: 27)

SU İYESİ: *Su Ruhü* Suyun koruyucu ruhu. Her suyun bir iyesi vardır. Hepsi sulara yaşarlar. İnsanlara zarar vermezler. Cisimsiz varlıklardır. Ak giysiler giyinirler. Suları korurlar. Kuş ve yılan kılığına girebilirler. Yaşadıkları suyun derinliklerindeki büyük bir kayanın altında bulunan geçitten girilen bir sarayda yaşarlar. Bazıları deniz kızı gibi balık kuyrukludurlar. Maviye çalan bir renkleri vardır. Etraflarında yüzen ve ışıldayan mavi renkli balıklarla tasvir edilirler. **Su Sonası/Sunası** olarak bilinen yarı balık kız olan bir canlının taş üzerinde oturduğunu görülür. (Karakurt 2011: 184-185)

Kanaatimize göre, balıkçının denizden sifteh olarak çıkardığı balık, Türk mitolojisinde geçen Su İyesi veya su iyesinin kızıdır.

Masalımızın devamında padişahın kızı görüp âşık olması ve **Balık Kız**’ı elde etmek için kocası balıkçıdan istediği ilk üstesinden gelinmesi gereken işi anlatıcımız; “Senden öyle bir balık isterim ki bin batman gelecek. ...”

Balık Kız kocasına, “İlk balık tuttuğun yere git, suya selam ver, ‘Bacınız küçük balığı istiyor.’

Delikanlı ilk balık tuttuğu yere gider, denize selam verir, orada deniz selamı alır ve “Hoş geldin enişte, derdin nedir?” der.

Denizin dibinde çıkardıkları bir balığı delikanlıya verirler. Ancak denizden “enişte” diye ifade eden canlı hakkında herhangi bir bilgi yoktur... Ve o canlının ifadesi şöyledir: “Al enişte, daha çok gelir gidersin”

Bu sözlerden orada delikanlıyla konuşan canlının “su iyelerinden birisi olduğu görülmektedir. Ancak balıkçı ile konuşan varlık hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Cinsiyeti üzerine de herhangi bir bilgi yoktur. Sadece “Denizin ‘Enişte’ ifadesi yer alır. Buradan da deniz “yer-su” Akana, olarak kabul edebileceğimiz, iye karşımıza çıkmaktadır. Masalda yer alan ‘Enişte’ ifadesi Türk kültüründe kız kardeşin kocasına verilen bir ad olduğu gibi bazı yerlerde de

(Adana-Ceyhan) herhangi bir ayırım yapılmaksızın kızın ailesi tarafından (anne-baba- kardeşler) kızlarının kocasına verilen bir addır.

Padişah ve lalası balığı tarttiklarında balığın bin beşyüz batman geldiğini görürler. Yine padişah delikanlının hemen öldürülmesini söyler ancak lalası bir başka yapılması güç bir iş verir.

İkinci istekleri; “Bize bir yumurta getireceksin, bunu yere vuracaksın, içinden bir yabancı hayvan çıkacak hem de erkek olacak. Kuyruğunu oyana bu yana dikip ‘Vuuu’ diyerek gezecek!”

Padişah ve lalanın bu istekleri Türk mitolojisinde yer alan ‘Arat’ı hatırlatmaktadır. Karakurt Arat hakkında şu bilgileri vermektedir:

ARAT: Ölüm Balığı, Dev Balık. Baykal gölünde veya yeraltındaki büyük denizde yaşadığına inanılan efsanevi devasa balık...Zaman zaman yeryüzünde yaşayan insanlardan kurban ister. Ağzı gırtlığının altında, gözü ise ensesindedir. Belkemiği ters çevrilmiştir. Zincirlerle bağlı tutulur. Başını ve vücudunu oynatınca depremler olur, tufanlar kopar. “**Ker Balık**” olarak da adlandırılır. (Karakurt 2011: 32-33)

Ayrıca Arat hakkında çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerde onun yumurtadan çıktığı ile ilgili herhangi bir bilgi yer almazken, masamızda Arat’ın yumurtadan çıktığı daha sonra devasa büyüklükte bir canavar olduğu ifade edilmektedir.

Padişah, delikanlının yumurtayı da getirmesinden sonra yine, çabucak öldürülmesini ister ancak lalası yine engel olur ve üçüncü isteklerini söylerler:

“Senden öyle bir çocuk isterim ki, yeni doğmuş olacak, benim huzuruma gelince bıyıkların bükecek kamçı elinde mabeynimde gezecek!”

Delikanlı **balık kızın** dediği gibi daha önceden de gittiği ilk balık tuttuğu yere gider ve selam verir:

“Selamünaleyküm, Aleykümselam enişte, hoş geldin, Sefa geldin, Niye geldin? Bacınızın bir isteği var küçük çocuk doğmuşsa verecekmişsiniz. ...”

Denizden gelen ses, “Doğdu, doğdu; bekle de verelim.” Küçük bir çocuk, bir selenin içine koymuşlar, köpek eniği gibi “Vavvav” diye bağırıp duruyor.

Burada köpek eniği gibi “Vavvav” diye bağırmasını, anlatıcının “Yeni doğan bir bebeğin çıkardığı sesleri benzetmesidir.” şeklinde yorumlayabiliriz.

Delikanlı hemen padişahın huzuruna çıkar,

Padişah, "Haydi bakalım çıksın!"

Sepetteki çocuk silkinir ve Hak tarafından bir delikanlı haline getirilir. Elinde kamçısı, bıyıklar ta arkada, kara bir delikanlı;...ifadesi geçmektedir.

Masalımızda geçen denizden gelen bu çocuk için farklı kavramlar, iyeler yer almaktadır.

YAYIK HAN: *Irmak Tanrısı*. Eşdeğer: CAYIK (TAYIK, DAYIK) HAN

Irmaklardan ve göllerden sorumludur. 17 ırmağın kavuştuğu yerde yaşar. Irmaklara, rüzgârlara vesulara hükmeder. Kamçısı şimşektir. Büyük Tufandan sonra gökyüzüne çıkmıştır. Su Yılanı veya SuEjderi kılığına bürünebilir. Yerlerden sular fıskırtır. İnsanları kötülüklerden korur. Dizgini gökkuşağı, kamçısı boz alevdir. Kendisine Yayık Kaldırma adı verilen saç (cansız nesne kurban etme) törenleriyapılır. Koruç (Korucu / Koruyucu) olarak nitelenir. (*Karakurt 2011: 234*)

AK ATA: *Deniz Tanrı*. Eşdeğer: AĞ ATA Eşanlam: 1. ÜRÜNG EDE 2. SOR (SURA, ŞURA) EDE

Deniz İlahı. Dünya'nın diğer ucunda yer alan kutsal okyanusta yani Akdeniz'de yaşar. Demir Yaylı olarak betimlenir. Demir Yay gücü simgeler. Balık kılığına girebilir. Su ezeli başlangıcı ve yaratıcıkarmaşıklığı simgeler. Dünyanın yaratılışı doğrudan su ile bağlantılıdır.

Kısır kadınlar mağaralarda duvarlardan damlayan suları içtiklerinde ve nisan yağmurlarını bir kapta biriktirip içtiklerinde çocuk sahibi olacaklarına inanırlar. Suyun şekilsiz ve yapısız oluşu onu bir madde olarak algılamaktan ziyade kut kavramı ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Sulardaki varlıklar yaşanmazlar, hastalanmaz ve çirkinleşmezler (*Karakurt 2011: 16*)

Bunların dışında balık ister mitolojide olsun ister masal veya herhangi bir anlatma türünde olsun, iyiliği, yardımı koruyuculuğu temsil etmektedir. Ayrıca balık ile ilgili olarak Oniki Hayvanlı Türk Takviminde de yer verilmektedir. Beşinci sırada yer alan "Balık Yılı" o yılın insanlar için talih ve zenginlik getireceği de çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.

Çeşitli alanlarda balık figürünün olduğu resmedildiği de görülmektedir. Yapılan çalışmalarda özellikle Türk Çini sanatında balık figürünün anlamıdır. Bu konuda Seda Dilay'ın "Sanatsal ve Kültürel Açından Balık Motifleri" adlı

çalışmasında yer alan “Türk Çini sanatı ilk olarak Türklerin yaşadıkları Orta Asya’da uygulanmıştır. Sanatçıları hayvanları yakından tanıyarak ustaca resmetmişlerdir. Hayvan figürlerine sembolik anlamlar yüklemişlerdir. Çift başlı kartal – hükümdarlık, **balık-bereket**, kuş – güzellik ve özgürlüğü sembolize etmektedir. (Dilay 2011: 54)

Sonuç

Ele aldığımız makalemiz gizli dünya olarak adlandırabileceğimiz, zaman zaman içinde yaşanılmış, insanımızın belleğinde önemli bir yetmesine karşın, tam olarak hayatında yerini anlamlandıramadığı anlatma türlerimizden biri olan masallarımızda yer alan bilgi hazineleridir.

Dikkatlice incelediğimizde bugün birçok masamızda yer alan kültürel bellek, tarihe, mitolojiye, halk inanmalarına ışık tutacak bilgilere sahiptir. Çalışmamızda biz, masal-mitoloji ilişkisinden yararlanarak, Türk mitolojisinde yer alan iyeler üzerinden kadın kimliğinin önemini açıklamaya çalıştık.

Türk mitolojisini incelediğimizde en bilinen “Umay Ana ve Ayzıd” dışında yer alan farklı iyelerin olduğunu ve bu iyelerin hayatın kaynağı olan su ile bağının olduğunu belirledik. Özellikle Türk mitolojisinde yer alan dünyanın yaratılış anlatmalarında bulunan yer-su iyelerinin hem ata hem de ana ruhlarının yer alması su kültürü açısından oldukça önemlidir. Su iyelerinin özellikle kadın figürünün balık ve denizkızı şeklinde bugün yurdumuzun çeşitli bölgelerinde anlatma ve halk inanmalarında yaşaması, geçmişle olan bağımızın farkında olmadan aktarımını gözler önüne sermektedir.

Türk mitolojisini incelediğimizde en bilinen “Umay Ana ve Ayzıd” dışında yer alan farklı iyelerin olduğunu ve bu iyelerin hayatın kaynağı olan su ile bağının olduğunu belirledik. Özellikle Türk mitolojisinde yer alan dünyanın yaratılış anlatmalarında bulunan yer-su iyelerinin hem ata hem de ana ruhlarının yer alması su kültürü açısından oldukça önemlidir. Su iyelerinin özellikle kadın figürünün balık ve denizkızı şeklinde bugün yurdumuzun çeşitli bölgelerinde anlatma ve halk inanmalarında yaşaması, geçmişle olan bağımızın farkında olmadan aktarımını gözler önüne sermektedir.

Türk insanı,
inanmalarında
yer verdiği
koruyucu
iyelerini tıpkı
vatanına
atfettiği gibi
analık vazifesini
yüklemiştir.
Koruyucu
iyeleri, her türlü
kötülükten,
zulümden ve
zorbalıktan
Türk milletini
korumakta, zor
zamanlarında
yardımcı
olmaktadır.

Ele alınan masal, denizden uzak bir ilimizde anlatılması ve Türk mitolojisinde yer alan Ak Ana, Yayık Han ve Arat iyelerinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, denizden tutulan balık'ın da bir su iyesi olması, kanaatime göre Su Atasının kızı olması ve diğer su iyelerine sözü geçmektedir. **Balık Kız**'ın diğer bir özelliği; geldiği eve bereket getirmesidir. Aynı zamanda balık ile ilgili, halk inanmaları Türk kültüründeki kehanetlerde, rüyalarda hatta fallarda görülen balıkla aynı anlamıdır. Benzer şekilde, kadınlar evin süsü, bereketidir. Hatta masalın geçtiği ülkenin zalim padişahını da ortadan kaldırılması da "Su İyeleri" tarafından yapılmaktadır.

Türk insanı, inanmalarında yer verdiği koruyucu iyelerini tıpkı vatanına atfettiği gibi analık vazifesini yüklemiştir. Koruyucu iyeleri, her türlü kötülükten, zulümden ve zorbalıktan Türk milletini korumakta, zor zamanlarında yardımcı olmaktadır.

Kaynaklar

AKMAN, Eyüp (2012), "Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde "Sarı/Kızıl Öküz" İnancı", **Türkiyat Mecmuası**, 22, Bahar, 1-16.

BALDICK, Julian (çev. Nevin Şahin) (2000; 2011), **Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri**, İstanbul.

BARS, Mehmet Emin (2014), "Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri", **International Journal of Languages' Education and Teaching**, 3, 122-140.

BORATAV, Pertev Naili (1958; 2007), **Zaman Zaman İçinde**, Ankara.

BORATAV, Pertev Naili (çev. Recep Özbay) (2012), **Türk Mitolojisi Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan Ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi**, , Ankara.

ÇAYCI, Ahmet (2012), "**Kavramlar ve Tanımlar**", **Mitoloji ve Din**, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2-20.

ÇETİN, Çulpan Zaripova (2007), "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)", **bilig**, Güz, 43, 1-32.

ÇOBANOĞLU, Özkul (?), **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihi...**, <http://tll.ibu.edu.ba/assets/userfiles/tll/docs/halkbilim...doc>

DİLAY, Seda (2011), "Sanatsal ve Kültürel Açından Balık Motifleri", **Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi**, 4(1), 53-56.

DURAN, Remzi (2012), "**Türk Mitolojisi**", **Mitoloji ve Din**, Anadolu Üniversitesi Yayını, 104-128.

FRANZ, Marie Louisevon (1973), **Interpretation of Fairy Tales / An Introduction to the Psychology of Fairy Tales**.

GÜLAÇTI, Nurettin (2012), "Sanatsal Bir Objeye Olarak Kadın ve Bazı Toplumlarda Kadına Bakış", **İdil Journal of Art and Language (İdil Sanat ve Dil Dergisi)**, 2, 76-91.

İNAN, Abdülkadir (1998), "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", **Makaleler ve İncelemeler I**, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (2000), **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara.

KALAFAT, Yaşar (2000), **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları**, Ankara, ASAM Yayınları

KARAKURT, Deniz (2011), **Türk Söylence Sözlüğü**, <http://www.bilinmeyenturktarihi.com/pdf/turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf>

RİCHTER, David H. (çev. Evrim Erem) (1945; 1991), "Masal Dedikleri", **Varlık**.

SAKAOĞLU, Saim (1973; 2002), **Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil**, Ankara.

SAKAOĞLU, Saim (1999), **Masal Araştırmaları**, Ankara.

YAKICI Ali- Asuman Güneş (?) "Burdur Masallarında Kadın ve Su", **I.Burdur Sempozyumu**, <http://sempozyum.mehmetakif.edu.tr/1burdursempozyumu/cilt2/2.4.pdf>

YALMAN (Yalgın), Ali Rıza (1993), **Cenupta Türkmen Oymakları II**, Ankara.

YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya (2006), **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, Ankara.